

Συλλογή της Νομολογίας

ΑΠΟΦΑΣΗ ΤΟΥ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟΥ (δεύτερο τμήμα)

της 14ης Σεπτεμβρίου 2017*

«Προδικαστική παραπομπή – Δικαστική συνεργασία σε αστικές υποθέσεις – Διεθνής δικαιοδοσία – Διεθνής δικαιοδοσία σε ατομικές συμβάσεις εργασίας – Κανονισμός (ΕΚ) 44/2001 – Άρθρο 19, σημείο 2, στοιχείο α' – Έννοια του “τόπου όπου ο εργαζόμενος συνήθως εκτελεί την εργασία του” – Τομέας της αεροπλοΐας – Ιπτάμενο προσωπικό – Κανονισμός (ΕΟΚ) 3922/91 – Έννοια της “έδρας βάσης”»

Στις συνεκδικαζόμενες υποθέσεις C-168/16 και C-169/16,

με αντικείμενο αιτήσεις προδικαστικής αποφάσεως δυνάμει του άρθρου 267 ΣΛΕΕ, που υπέβαλε το *cour du travail de Mons* (δικαστήριο εργατικών διαφορών της Μόνς, Βέλγιο) με αποφάσεις της 18ης Μαρτίου 2016, οι οποίες περιήλθαν στο Δικαστήριο στις 25 Μαρτίου 2016, στο πλαίσιο των δικών

Sandra Nogueira,

Victor Perez-Ortega,

Virginie Mauguit,

Maria Sanchez-Odogherty,

José Sanchez-Navarro

κατά

Crewlink Ireland Ltd (C-168/16),

και

Miguel José Moreno Osacar

κατά

Ryanair Designated Activity Company, πρώην Ryanair Ltd (C-169/16),

ΤΟ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ (δεύτερο τμήμα),

συγκείμενο από τους Μ. Pešič, πρόεδρο τμήματος, Κ. Lenaerts, Πρόεδρο του Δικαστηρίου, ασκούντα καθήκοντα δικαστή του δευτέρου τμήματος, Α. Rosas, C. Toader (εισηγήτρια) και Ε. Jarašiūnas, δικαστές,

* Γλώσσα διαδικασίας: η γαλλική.

γενικός εισαγγελέας: H. Saugmandsgaard Øe

γραμματέας: I. Illéssy, διοικητικός υπάλληλος,

έχοντας υπόψη την έγγραφη διαδικασία και κατόπιν της επ' ακροατηρίου συζήτησεως της 2ας Φεβρουαρίου 2017,

λαμβάνοντας υπόψη τις παρατηρήσεις που υπέβαλαν:

- οι S. Nogueira, V. Perez-Ortega, V. Mauguit, M. Sanchez-Odogherty και J. Sanchez-Navarro, καθώς και ο M. J. Moreno Osacar, εκπροσωπούμενοι από τους S. Gilson και F. Lambinet, avocats,
- η Crewlink Ireland Ltd, εκπροσωπούμενη από τους S. Corbanie, advocaat, και F. Harmel, avocat,
- η Ryanair Designated Activity Company, πρώην Ryanair Ltd, εκπροσωπούμενη από τους S. Corbanie, advocaat, F. Harmel και E. Vahida, avocats, καθώς και από τον Γ. Μεταξά-Μαραγκίδη, δικηγόρο,
- η Βελγική Κυβέρνηση, εκπροσωπούμενη από τις C. Pochet, M. Jacobs και L. Van den Broeck,
- η Ιρλανδία, εκπροσωπούμενη από τον A. Joyce, επικουρούμενο από την S. Kingston, barrister,
- η Γαλλική Κυβέρνηση, εκπροσωπούμενη από τους D. Colas και D. Segoin, καθώς και από την C. David,
- η Ολλανδική Κυβέρνηση, εκπροσωπούμενη από τις M. Bulterman και C. Schillemans,
- η Σουηδική Κυβέρνηση, εκπροσωπούμενη αρχικά από τις C. Meyer-Seitz, A. Falk, U. Persson και N. Otte Widgren, στη συνέχεια από τις C. Meyer-Seitz και A. Falk,
- η Ευρωπαϊκή Επιτροπή, εκπροσωπούμενη από τον M. Wilderspin καθώς και από τις M. Heller και P. Costa de Oliveira,

αφού άκουσε τον γενικό εισαγγελέα που ανέπτυξε τις προτάσεις του κατά τη συνεδρίαση της 27ης Απριλίου 2017,

εκδίδει την ακόλουθη

Απόφαση

- 1 Οι αιτήσεις προδικαστικής αποφάσεως αφορούν την ερμηνεία του άρθρου 19, σημείο 2, στοιχείο α', του κανονισμού (ΕΚ) 44/2001 του Συμβουλίου, της 22ας Δεκεμβρίου 2000, για τη διεθνή δικαιοδοσία, την αναγνώριση και την εκτέλεση αποφάσεων σε αστικές και εμπορικές υποθέσεις (ΕΕ 2001, L 12, σ. 1, στο εξής: κανονισμός Βρυξέλλες I).
- 2 Οι αιτήσεις αυτές υποβλήθηκαν στο πλαίσιο δύο ενδίκων διαφορών μεταξύ, αντιστοίχως, στην υπόθεση C-168/16, της Sandra Nogueira, του Victor Perez-Ortega, της Virginie Mauguit, της Maria Sanchez-Odogherty και του José Sanchez-Navarro (στο εξής από κοινού: S. Nogueira κ.λπ.) και της Crewlink Ireland Ltd (στο εξής: Crewlink) και, στην υπόθεση C-169/16, του Miguel José Moreno Osacar και της Ryanair Designated Activity Company, πρώην Ryanair Ltd (στο εξής: Ryanair), με αντικείμενο τους όρους εκτελέσεως και λύσεως των ατομικών συμβάσεων εργασίας των S. Nogueira κ.λπ. και του M. J. Moreno Osacar καθώς και τη διεθνή δικαιοδοσία των βελγικών δικαστηρίων για την επίλυση των διαφορών αυτών.

Το νομικό πλαίσιο

Το διεθνές δίκαιο

3 Η Σύμβαση για τη διεθνή πολιτική αεροπορία, η οποία υπογράφηκε στο Σικάγο (Ηνωμένες Πολιτείες) στις 7 Δεκεμβρίου 1944 (στο εξής: Σύμβαση του Σικάγου), κυρώθηκε από όλα τα κράτη μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης, η οποία όμως δεν είναι η ίδια συμβαλλόμενο μέρος.

4 Το άρθρο 17 της Συμβάσεως αυτής ορίζει τα εξής:

«Τα αεροσκάφη έχουν την εθνικότητα του Κράτους εις ο είναι νηολογημένα.»

Το δίκαιο της Ένωσης

5 Οι αιτιολογικές σκέψεις 13 και 19 του κανονισμού Βρυξέλλες I έχουν ως εξής:

«(13) Στις συμβάσεις ασφάλισης, καταναλωτών και εργασίας είναι σκόπιμο να προστατεύεται το αδύναμο μέρος με ευνοϊκότερους για τα συμφέροντά του κανόνες διεθνούς δικαιοδοσίας.

[...]

(19) Πρέπει να διασφαλισθεί η συνέχεια μεταξύ της Σύμβασης [της 27ης Σεπτεμβρίου 1968 για τη διεθνή δικαιοδοσία και την εκτέλεση αποφάσεων σε αστικές και εμπορικές υποθέσεις (ΕΕ 1982, L 388, σ. 7), όπως έχει τροποποιηθεί με τις μεταγενέστερες συμβάσεις για την προσχώρηση νέων κρατών μελών στην ως άνω Σύμβαση] και του ανά χείρας κανονισμού και γι' αυτόν το σκοπό πρέπει να προβλεφθούν μεταβατικές διατάξεις. Η ίδια ανάγκη συνέχειας ισχύει και όσον αφορά την ερμηνεία των διατάξεων της [εν λόγω] Σύμβασης [...] και το [πρώτο πρωτόκολλο που αφορά την ερμηνεία από το Δικαστήριο της Σύμβασης του 1968, όπως αναθεωρήθηκε και τροποποιήθηκε (ΕΕ 1998, C 27, σ. 28)] πρέπει επίσης να εξακολουθήσει να εφαρμόζεται στις διαδικασίες που εκκρεμούν ακόμη κατά την ημερομηνία έναρξης ισχύος του κανονισμού.»

6 Το τμήμα 5 του κεφαλαίου II του εν λόγω κανονισμού, το οποίο περιλαμβάνει τα άρθρα 18 έως 21, θεσπίζει τους κανόνες που αφορούν τη διεθνή δικαιοδοσία στις ατομικές συμβάσεις εργασίας.

7 Το άρθρο 18, σημείο 1, του εν λόγω κανονισμού ορίζει τα εξής:

«Ως προς διαφορές από ατομικές συμβάσεις εργασίας, η διεθνής δικαιοδοσία καθορίζεται από τις διατάξεις του παρόντος τμήματος, [υπό] την επιφύλαξη των διατάξεων του άρθρου 4 και του άρθρου 5, σημείο 5.»

8 Το άρθρο 19 του ίδιου κανονισμού προβλέπει τα εξής:

«Εργοδότης που έχει την κατοικία του στο έδαφος κράτους μέλους μπορεί να εναχθεί:

1) ενώπιον των δικαστηρίων του κράτους μέλους όπου έχει την κατοικία του ή·

2) σε άλλο κράτος μέλος:

- α) ενώπιον των δικαστηρίων του τόπου όπου ο εργαζόμενος συνήθως εκτελεί την εργασία του ή των δικαστηρίων του τελευταίου τόπου όπου συνήθως εκτελούσε την εργασία του, ή
- β) αν ο εργαζόμενος δεν εκτελεί ή δεν εκτελούσε συνήθως την εργασία του στην ίδια πάντα χώρα, ενώπιον των δικαστηρίων στην περιφέρεια του οποίου είναι ή ήταν εγκατεστημένη η επιχείρηση που τον προσέλαβε.»

9 Το άρθρο 21 του κανονισμού Βρυξέλλες Ι έχει ως εξής:

«Παρέκκλιση από τις διατάξεις του παρόντος τμήματος είναι δυνατή μόνο με συμφωνία παρέκτασης δικαιοδοσίας:

- 1) η οποία είναι μεταγενέστερη από τη γένεση της διαφοράς, ή
- 2) η οποία επιτρέπει στον εργαζόμενο να προσφύγει σε άλλα δικαστήρια εκτός από αυτά που προβλέπονται στο παρόν τμήμα.»

10 Το προοίμιο της Συμβάσεως της Ρώμης για το εφαρμοστέο δίκαιο στις συμβατικές ενοχές, η οποία άνοιξε προς υπογραφή στη Ρώμη στις 19 Ιουνίου 1980 (ΕΕ 1984, L 146, σ. 7, στο εξής: Σύμβαση της Ρώμης), ορίζει τα εξής:

«Τα υψηλά συμβαλλόμενα μέρη στη Συνθήκη για την ίδρυση της Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κοινότητας,

μεριμνώντας για τη συνέχιση, στο πεδίο του ιδιωτικού διεθνούς δικαίου, του έργου ενοποίησης του δικαίου που έχει ήδη αρχίσει στην Κοινότητα, ιδίως στον τομέα της διεθνούς δικαιοδοσίας και εκτέλεσης αποφάσεων,

επιθυμώντας να θεσπίσουν ομοιόμορφους κανόνες για το εφαρμοστέο στις συμβατικές ενοχές δίκαιο,

συμφώνησαν τα εξής [...].»

11 Ο κανονισμός (ΕΟΚ) 3922/91 του Συμβουλίου, της 16ης Δεκεμβρίου 1991, για την εναρμόνιση τεχνικών κανόνων και διοικητικών διαδικασιών στον τομέα της πολιτικής αεροπορίας (ΕΕ 1991, L 373, σ. 4), όπως τροποποιήθηκε με τον κανονισμό (ΕΚ) 1899/2006 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 12ης Δεκεμβρίου 2006 (ΕΕ 2006, L 377, σ. 1) (στο εξής: κανονισμός 3922/91), αφορά, όπως ορίζει το άρθρο 1, «την εναρμόνιση τεχνικών κανόνων και διοικητικών διαδικασιών στον τομέα της ασφάλειας της πολιτικής αεροπορίας για τη λειτουργία και τη συντήρηση αεροσκαφών και τα πρόσωπα και τους οργανισμούς που είναι αρμόδιοι για τα εν λόγω καθήκοντα».

12 Ο κανονισμός αυτός περιλάμβανε ένα παράρτημα ΙΙΙ το οποίο, πριν από την κατάργησή του με τον κανονισμό (ΕΚ) 216/2008 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 20ής Φεβρουαρίου 2008, για τη θέσπιση κοινών κανόνων στον τομέα της πολιτικής αεροπορίας και για την ίδρυση Ευρωπαϊκού Οργανισμού Ασφαλείας της Αεροπορίας, καθώς και για την κατάργηση της οδηγίας 91/670/ΕΟΚ του Συμβουλίου, του κανονισμού (ΕΚ) αριθ. 1592/2002 και της οδηγίας 2004/36/ΕΚ (ΕΕ 2008, L 79, σ. 1), περιείχε τμήμα ΙΖ' με τίτλο «Περιορισμοί χρόνου πτήσης και υπηρεσίας και απαιτήσεις ανάπαυσης». Η αεροπορική δραστηριότητα (OPS) 1.1090, σημείο 3.1, που περιλαμβανόταν στο τμήμα αυτό, προέβλεπε τα εξής:

«Ο αερομεταφορέας ορίζει έδρα βάσης για κάθε μέλος του πληρώματος.»

13 Το εν λόγω τμήμα περιλάμβανε επίσης την OPS 1.1095, στο σημείο 1.7 της οποίας η έννοια της «έδρας βάσης» οριζόταν ως «τόπος καθοριζόμενος για το μέλος του πληρώματος από τον αερομεταφορέα από τον οποίο το μέλος του πληρώματος συνήθως ξεκινά και στον οποίο συνήθως καταλήγει μετά από μια περίοδο υπηρεσίας ή από διαδοχικές περιόδους υπηρεσίας και στον οποίο, υπό κανονικές συνθήκες, ο αερομεταφορέας δεν είναι υπεύθυνος για την παροχή καταλύματος στο συγκεκριμένο μέλος πληρώματος».

- 14 Εξάλλου, η OPS 1.1110, που περιλαμβάνονταν ομοίως στο παράρτημα III, τμήμα IZ', του κανονισμού 3922/91, και η οποία έφερε τον τίτλο «Ανάπαυση», είχε ως εξής:

«1. *Ελάχιστη ανάπαυση*

1.1. Η ελάχιστη περίοδος ανάπαυσης που πρέπει να παρέχεται πριν αναληφθεί περίοδος πτητικής υπηρεσίας που αρχίζει στην έδρα βάσης είναι τουλάχιστον ίση με την προηγούμενη περίοδο υπηρεσίας, και πάντως όχι μικρότερη των 12 ωρών.

1.2. Η ελάχιστη περίοδος ανάπαυσης που πρέπει να παρέχεται προτού αναληφθεί περίοδος πτητικής υπηρεσίας που αρχίζει εκτός έδρας βάσης είναι τουλάχιστον ίση με την προηγούμενη περίοδο υπηρεσίας, και πάντως όχι μικρότερη των 10 ωρών, ανάλογα με το ποια είναι μεγαλύτερη: σε περίπτωση ελάχιστης ανάπαυσης εκτός έδρας βάσης, ο αερομεταφορέας οφείλει να παράσχει δυνατότητα οκτάωρου ύπνου, λαμβανομένων δεόντως υπόψη του ταξιδιού και των λοιπών φυσιολογικών αναγκών. [...]»

- 15 Στον τομέα της κοινωνικής ασφάλισης, η έννοια της «έδρας βάσης» μνημονεύεται επίσης στην αιτιολογική σκέψη 18β του κανονισμού (ΕΚ) 883/2004 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 29ης Απριλίου 2004, για τον συντονισμό των συστημάτων κοινωνικής ασφάλειας (ΕΕ 2004, L 166, σ. 1), όπως τροποποιήθηκε με τον κανονισμό (ΕΕ) 465/2012 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 22ας Μαΐου 2012 (ΕΕ 2012, L 149, σ. 4). Η εν λόγω αιτιολογική σκέψη έχει ως εξής:

«Στο παράρτημα III του κανονισμού [3922/91], ορίζεται η έννοια της “έδρας βάσης” για τα μέλη προσωπικού πτήσης και τα μέλη πληρώματος θαλάμου επιβατών ως τόπος καθοριζόμενος για το μέλος του πληρώματος από τον αερομεταφορέα από τον οποίο το μέλος του πληρώματος συνήθως ξεκινά και στον οποίο συνήθως καταλήγει μετά από μια περίοδο υπηρεσίας ή από διαδοχικές περιόδους υπηρεσίας και στον οποίο, υπό κανονικές συνθήκες, ο αερομεταφορέας δεν είναι υπεύθυνος για την παροχή καταλύματος στο συγκεκριμένο μέλος πληρώματος. Προκειμένου να διευκολυνθεί η εφαρμογή του τίτλου II του παρόντος κανονισμού στα μέλη προσωπικού πτήσης και τα μέλη πληρώματος θαλάμου επιβατών, είναι θεμιτό να χρησιμοποιηθεί η έννοια της “έδρας βάσης” ως το κριτήριο για τον προσδιορισμό της εφαρμοστέας νομοθεσίας για τα μέλη προσωπικού πτήσης και τα μέλη πληρώματος θαλάμου επιβατών. Ωστόσο, η εφαρμοστέα νομοθεσία για τα μέλη προσωπικού πτήσης και τα μέλη πληρώματος θαλάμου επιβατών θα πρέπει να παραμείνει σταθερή και η αρχή της έδρας βάσης δεν θα πρέπει να οδηγεί σε συχνές αλλαγές της εφαρμοστέας νομοθεσίας λόγω προτύπων της εργασίας ή εποχιακών αναγκών.»

- 16 Το άρθρο 11 του κανονισμού 883/2004, που περιλαμβάνεται στον τίτλο II σχετικά με τον προσδιορισμό της εφαρμοστέας νομοθεσίας, ορίζει τα εξής:

«1. Τα πρόσωπα στα οποία εφαρμόζεται ο παρών κανονισμός υπάγονται στη νομοθεσία ενός και μόνον κράτους μέλους. Η νομοθεσία αυτή προσδιορίζεται σύμφωνα με τον παρόντα τίτλο.

[...]

3. Με την επιφύλαξη των άρθρων 12 έως 16:

α) το πρόσωπο που ασκεί μισθωτή ή μη μισθωτή δραστηριότητα σε κράτος μέλος, υπάγεται στη νομοθεσία του εν λόγω κράτους μέλους:

[...]

5. Δραστηριότητα μέλους προσωπικού πτήσης ή μέλους πληρώματος θαλάμου επιβατών που εκτελεί υπηρεσίες αερομεταφοράς επιβατών ή φορτίου θεωρείται η δραστηριότητα που ασκείται στο κράτος μέλος στο οποίο ευρίσκεται η έδρα βάσης, όπως ορίζεται στο παράρτημα ΙΙΙ του κανονισμού (ΕΟΚ) αριθ. 3922/91.»

- 17 Το άρθρο 3 του κανονισμού 465/2012 διευκρινίζει ότι η παράγραφος 5 του άρθρου 11 του κανονισμού 883/2004 αρχίζει να ισχύει την εικοστή ημέρα από τη δημοσίευσή του στην *Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης*. Δεδομένου ότι η εν λόγω δημοσίευση έλαβε χώρα στις 8 Ιουνίου 2012, οι τροποποιήσεις που επήλθαν με τον κανονισμό αυτό δεν έχουν εφαρμογή, *ratione temporis*, στις διαφορές των κύριων δικών.

Οι διαφορές των κύριων δικών και τα προδικαστικά ερωτήματα

Η υπόθεση C-169/16

- 18 Στις 21 Απριλίου 2008, ο M. J. Moreno Osacar συνήψε, στην Ισπανία, σύμβαση εργασίας με τη Ryanair, αεροπορική εταιρία με έδρα την Ιρλανδία.
- 19 Σύμφωνα με την εν λόγω σύμβαση, τα καθήκοντά του περιλάμβαναν «την ασφάλεια, την περιποίηση, τη συνδρομή και τον έλεγχο των επιβατών· τα καθήκοντα σχετικά με την επιβίβαση και στο έδαφος [...], τις πωλήσεις επί του αεροσκάφους· τον καθαρισμό του εσωτερικού του αεροσκάφους, τους ελέγχους ασφαλείας και όλα τα σχετικά καθήκοντα που μπορούν να [...] ανατεθούν από την εταιρία».
- 20 Κατά τους όρους της εν λόγω συμβάσεως, που είχε συνταχθεί στην αγγλική γλώσσα, αρμόδια για την επίλυση ενδεχόμενων μελλοντικών διαφορών μεταξύ των συμβαλλομένων σχετικά με την εκτέλεση και την καταγγελία της εν λόγω συμβάσεως ήταν τα ιρλανδικά δικαστήρια, η δε σχέση εργασίας μεταξύ αυτών ρυθμιζόταν από τη νομοθεσία του εν λόγω κράτους μέλους. Στην ίδια σύμβαση αναφερόταν, επίσης, ότι οι υπηρεσίες του M. J. Moreno Osacar, ως μέλους του προσωπικού θαλάμου επιβατών, θεωρούνταν ότι παρέχονταν στην Ιρλανδία, δεδομένου ότι αυτός ασκούσε τα καθήκοντά του επί αεροσκαφών νηολογημένων σε αυτό το κράτος μέλος τα οποία ανήκαν στην εν λόγω αεροπορική εταιρία.
- 21 Η σύμβαση εργασίας του M. J. Moreno Osacar όριζε, εξάλλου, το αεροδρόμιο του Charleroi (Βέλγιο) ως «έδρα βάσης» και επέβαλλε σε αυτόν την υποχρέωση να κατοικεί σε απόσταση μιας ώρας από τη βάση η οποία είχε καθοριστεί γι' αυτόν, γεγονός που συνιστούσε τον λόγο για τον οποίο εγκαταστάθηκε στο Βέλγιο.
- 22 Την 1η Απριλίου 2009, ο M. J. Moreno Osacar προήχθη στη θέση του «επόπτη». Στις 16 Ιουνίου 2011 παραιτήθηκε.
- 23 Εν συνεχεία, εκτιμώντας ότι ο πρώην εργοδότης του υποχρεούνταν στην τήρηση και εφαρμογή των διατάξεων της βελγικής νομοθεσίας και θεωρώντας ότι τα δικαστήρια του εν λόγω κράτους μέλους είχαν αρμοδιότητα να αποφανθούν επί των αιτημάτων του, ο M. J. Moreno Osacar άσκησε ενώπιον του tribunal du travail de Charleroi (δικαστηρίου εργατικών διαφορών του Charleroi, Βέλγιο) αγωγή κατά της Ryanair, επιδοθείσα στις 8 Δεκεμβρίου 2011, ζητώντας να υποχρεωθεί ο πρώην εργοδότης του να του καταβάλει διάφορα ποσά ως αποζημίωση.
- 24 Η Ryanair αμφισβήτησε τη διεθνή δικαιοδοσία των βελγικών δικαστηρίων να επιληφθούν της εν λόγω διαφοράς. Συναφώς, η εταιρία υποστήριξε ότι υφίστατο στενή και πραγματική σχέση μεταξύ της εν λόγω διαφοράς και των ιρλανδικών δικαστηρίων. Στο πλαίσιο αυτό, η εν λόγω εταιρία επικαλείται, πέραν της ρήτρας παρεκτάσεως διεθνούς δικαιοδοσίας και αυτής που όριζε ως εφαρμοστέο δίκαιο το ιρλανδικό δίκαιο, ότι ο M. J. Moreno Osacar είχε υπαχθεί στην ιρλανδική νομοθεσία όσον αφορά τη

φορολογία και την κοινωνική ασφάλιση, ότι άσκησε τα απορρέοντα από τη σύμβαση εργασίας καθήκοντά του επί αεροσκαφών νηολογημένων στην Ιρλανδία και υπαγομένων στη νομοθεσία του εν λόγω κράτους μέλους και ότι, μολονότι ο M. J. Moreno Osacar υπέγραψε τη σύμβαση εργασίας του στην Ισπανία, η εν λόγω σύμβαση συνάφθηκε μόνον κατόπιν υπογραφής της από τη Ryanair στην έδρα της εταιρίας στην Ιρλανδία.

- 25 Με απόφαση της 4ης Νοεμβρίου 2013, το tribunal du travail de Charleroi (δικαστήριο εργατικών διαφορών του Charleroi) έκρινε ότι τα βελγικά δικαστήρια δεν είχαν διεθνή δικαιοδοσία να επιληφθούν της αγωγής του M. J. Moreno Osacar. Ο τελευταίος άσκησε έφεση κατά της αποφάσεως αυτής ενώπιον του αιτούντος δικαστηρίου, ήτοι του cour du travail de Mons (δικαστηρίου εργατικών διαφορών της Μόνς, Βέλγιο).
- 26 Το αιτούν δικαστήριο προβαίνει καταρχάς σε ορισμένες πραγματικές διαπιστώσεις. Στο πλαίσιο αυτό υπογραμμίζει ότι ο M. J. Moreno Osacar ξεκινούσε την ημέρα εργασίας του στο αεροδρόμιο του Charleroi και την τελείωνε στον ίδιο τόπο. Επίσης, σε ορισμένες περιπτώσεις ήταν υποχρεωμένος να παραμείνει στον τόπο αυτό σε κατάσταση ετοιμότητας, προκειμένου να αντικαταστήσει άλλο μέλος του προσωπικού που ενδεχομένως αντιμετώπιζε κάποιο κώλυμα.
- 27 Κατόπιν των ανωτέρω, το αιτούν δικαστήριο επισημαίνει ότι, πριν αποφανθεί επί της ουσίας της διαφοράς, πρέπει να εξετάσει το ζήτημα της αρμοδιότητας των βελγικών δικαστηρίων.
- 28 Κρίνοντας ότι η ρήτρα παρεκτάσεως διεθνούς δικαιοδοσίας δεν είναι αντιτάξιμη στον M. J. Moreno Osacar βάσει του άρθρου 21 του κανονισμού Βρυξέλλες I, το αιτούν δικαστήριο επισημαίνει ότι το ζήτημα αυτό πρέπει να εξετασθεί υπό το πρίσμα του άρθρου 19, σημείο 2, του εν λόγω κανονισμού. Το αιτούν δικαστήριο υπενθυμίζει ότι, κατά τη διάταξη αυτή, διεθνή δικαιοδοσία για την εκδίκαση διαφορών που ενδέχεται να ανακύψουν από σύμβαση εργασίας δύνανται να έχουν τα δικαστήρια πλειόνων κρατών μελών. Κατά το αιτούν δικαστήριο, μεταξύ αυτών, ο τόπος της συνήθους εκτελέσεως της εργασίας θεωρείται από παλιά ουσιώδες κριτήριο στη νομολογία του Δικαστηρίου.
- 29 Συναφώς, όταν η εκτέλεση της ανατεθείσας στον μισθωτό εργασίας εκτείνεται στο έδαφος περισσοτέρων του ενός συμβαλλομένων κρατών, από τη νομολογία του Δικαστηρίου και ιδίως από τη σκέψη 24 της αποφάσεως της 13ης Ιουλίου 1993, Mulox IBC (C-125/92, EU:C:1993:306), προκύπτει ότι ως τόπος της συνήθους εκτελέσεως μπορεί να οριστεί ο «τόπος στον οποίο ή από τον οποίο ο εργαζόμενος εκπληρώνει κατά κύριο λόγο τις έναντι του εργοδότη του υποχρεώσεις». Κατά συνέπεια, για τον προσδιορισμό του τόπου αυτού, τα εθνικά δικαστήρια οφείλουν να ακολουθήσουν μια μέθοδο η οποία να στηρίζεται σε ενδείξεις, ήτοι να λάβουν υπόψη το σύνολο των περιστάσεων της εκάστοτε υποθέσεως προκειμένου να προσδιορίσουν το κράτος με το οποίο η επαγγελματική δραστηριότητα παρουσιάζει τον στενότερο σύνδεσμο.
- 30 Εντούτοις, ο καθορισμός του δικαστηρίου που έχει διεθνή δικαιοδοσία για την εκδίκαση των διαφορών που άγονται ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων από το ιπτάμενο προσωπικό των αεροπορικών εταιριών αποδεικνύεται δυσχερής.
- 31 Όσον αφορά ειδικότερα τον προσδιορισμό του «πραγματικού κέντρου της επαγγελματικής δραστηριότητας» των εν λόγω προσώπων, το αιτούν δικαστήριο διερωτάται αν ο τόπος αυτός αποτελεί, τελικά, έννοια εν πολλοίς παραπλήσια με την έννοια της «έδρας βάσης», η οποία ορίζεται στο παράρτημα III του κανονισμού 3922/91, όπως φαίνεται να προκύπτει και από την αναφορά που πραγματοποιεί στην έννοια αυτή η νομοθεσία της Ένωσης στον τομέα της κοινωνικής ασφάλισης.

32 Υπό τις συνθήκες αυτές, το *cour du travail de Mons* (δικαστήριο εργατικών διαφορών της Μονς) αποφάσισε να αναστείλει την ενώπιόν του διαδικασία και να υποβάλει στο Δικαστήριο το ακόλουθο προδικαστικό ερώτημα:

«Λαμβάνοντας υπόψη:

- τις απαιτήσεις περί προβλεψιμότητας των λύσεων και περί ασφάλειας δικαίου, οι οποίες καθόρισαν τη θέσπιση των κανόνων για τη διεθνή δικαιοδοσία και την εκτέλεση αποφάσεων σε αστικές και εμπορικές υποθέσεις, όπως διατυπώθηκαν στη [Σύμβαση της 27ης Σεπτεμβρίου 1968 για τη διεθνή δικαιοδοσία και την εκτέλεση των αποφάσεων σε αστικές και εμπορικές υποθέσεις, όπως τροποποιήθηκε με τις διαδοχικές συμβάσεις για την προσχώρηση των νέων κρατών μελών στη Σύμβαση αυτή] καθώς και στον κανονισμό [Βρυξέλλες I] (βλ., ιδίως, απόφαση της 19ης Ιουλίου 2012, *Mahamdia*, C-154/11, EU:C:2012:491, σκέψεις 44 και 46),
- τις ιδιαιτερότητες που συνδέονται με τον τομέα της ευρωπαϊκής αεροποΐας, στο πλαίσιο του οποίου το ιπτάμενο προσωπικό αεροπορικής εταιρίας, εδρεύουσας σε κράτος της Ένωσης, εργάζεται καθημερινώς σε πτήσεις στην επικράτεια της Ευρωπαϊκής Ένωσης με αφετηρία μια έδρα βάσης, η οποία ενδέχεται να βρίσκεται, όπως εν προκειμένω, σε άλλο κράτος της Ένωσης,
- τις ιδιομορφίες της υπό κρίση διαφοράς, όπως περιγράφηκαν στο σκεπτικό [της αιτήσεως προδικαστικής αποφάσεως],
- το κριτήριο που αντλείται από την έννοια “έδρα βάσης” (όπως ορίζεται στο παράρτημα III του κανονισμού [3922/91] και χρησιμοποιείται από τον κανονισμό [883/2004]) για τον καθορισμό της νομοθεσίας κοινωνικής ασφάλισης η οποία εφαρμόζεται στα μέλη του πληρώματος πτήσεως και του πληρώματος θαλάμου επιβατών από τις 28 Ιουνίου 2012,
- τη νομολογία του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης, και ιδίως τις αποφάσεις που μνημονεύονται στο σκεπτικό της παρούσας αποφάσεως,

μπορεί η έννοια του “τόπου συνήθους εκτελέσεως της συμβάσεως εργασίας” όπως αναφέρεται στο άρθρο 19, σημείο 2, του κανονισμού [Βρυξέλλες I] να ερμηνευθεί ως εξομοιούμενη με την έννοια της “έδρας βάσης”[,] η οποία ορίζεται στο παράρτημα III του κανονισμού [3922/91] ως ο “τόπος [που καθορίζεται] για το μέλος του πληρώματος από τον αερομεταφορέα από τον οποίο το μέλος του πληρώματος συνήθως ξεκινά και στον οποίο συνήθως καταλήγει μετά από μια περίοδο υπηρεσίας ή από διαδοχικές περιόδους υπηρεσίας και στον οποίο, υπό κανονικές συνθήκες, ο αερομεταφορέας δεν είναι υπεύθυνος για την παροχή καταλύματος στο συγκεκριμένο μέλος πληρώματος”, και τούτο, με σκοπό να καθοριστεί το συμβαλλόμενο κράτος (και, συνεπώς, η δικαιοδοσία του) στην επικράτεια του οποίου οι εργαζόμενοι συνήθως παρέχουν την εργασία τους, όταν οι εργαζόμενοι αυτοί, υπό την ιδιότητά τους ως μέλη του ιπτάμενου προσωπικού, τίθενται στη διάθεση εταιρίας η οποία υπόκειται στο δίκαιο κράτους της Ένωσης και η οποία πραγματοποιεί αεροπορικά διεθνή μεταφορά επιβατών σε όλη την επικράτεια της Ευρωπαϊκής Ένωσης[,] όταν αυτό το κριτήριο σύνδεσης[,] το οποίο αντλείται από την “έδρα βάσης” νοούμενη ως το “πραγματικό κέντρο της εργασιακής σχέσης” κατά το μέτρο που όλοι οι εργαζόμενοι συστηματικώς ξεκινούν και τελειώνουν σε αυτό το μέρος την ημέρα εργασίας τους, οργανώνοντας εκεί την καθημερινή τους εργασία και πλησίον του οποίου, κατά την περίοδο των συμβατικών σχέσεων κατά την οποία βρίσκονταν στη διάθεση αυτής της αεροπορικής εταιρίας, διατηρούσαν την πραγματική τους κατοικία, είναι το κριτήριο το οποίο συγχρόνως συνδέεται στενότερα με κάποιο συμβαλλόμενο κράτος και διασφαλίζει την πλέον προσήκουσα προστασία του ασθενέστερου μέρους στη συμβατική σχέση;»

Η υπόθεση C-168/16

- 33 Οι S. Nogueira κ.λπ., πορτογαλικής, ισπανικής ή βελγικής ιθαγενείας, συνήψαν στη διάρκεια των ετών 2009 και 2010, συμβάσεις εργασίας με την Crewlink, νομικό πρόσωπο με έδρα την Ιρλανδία.
- 34 Καθεμία από τις εν λόγω συμβάσεις εργασίας προέβλεπε ότι οι εργαζόμενοι αυτοί απασχολούνται από την Crewlink και είναι αποσπασμένοι στη Ryanair ως προσωπικό θαλάμου επιβατών, με καθήκοντα ανάλογα προς αυτά του M. J. Moreno Osacar.
- 35 Οι εν λόγω συμβάσεις εργασίας, οι οποίες είχαν συνταχθεί στην αγγλική γλώσσα, όριζαν ότι η σχέση εργασίας διεπόταν από το ιρλανδικό δίκαιο και ότι διεθνή δικαιοδοσία για την εκδίκαση του συνόλου των διαφορών σχετικά με την εκτέλεση ή την καταγγελία των συμβάσεων είχαν τα δικαστήρια του εν λόγω κράτους μέλους. Οι ανωτέρω συμβάσεις όριζαν, επίσης, ότι οι αποδοχές των εργαζομένων καταβάλλονται σε ιρλανδικό τραπεζικό λογαριασμό.
- 36 Οι σχέσεις εργασίας έληξαν, λόγω παραιτήσεως ή απολύσεως, κατά τη διάρκεια του 2011.
- 37 Οι S. Nogueira κ.λπ. άσκησαν αγωγή, βάσει των ιδίων λόγων με τον M. J. Moreno Osacar, ενώπιον του tribunal du travail de Charleroi (δικαστήριο εργατικών διαφορών του Charleroi) ζητώντας να τους καταβληθούν διάφορα ποσά ως αποζημίωση.
- 38 Με απόφαση της 4ης Νοεμβρίου 2013, το ανωτέρω δικαστήριο έκρινε ότι τα βελγικά δικαστήρια δεν είχαν διεθνή δικαιοδοσία για την εκδίκαση των εν λόγω αγωγών. Οι ενάγοντες της κύριας δίκης άσκησαν έφεση κατά της αποφάσεως αυτής ενώπιον του αιτούντος δικαστηρίου.
- 39 Το αιτούν δικαστήριο υπογραμμίζει επιπροσθέτως ότι στις συμβάσεις εργασίας των S. Nogueira κ.λπ. αναφέρεται ότι «τα αεροσκάφη του πελάτη είναι νηολογημένα στην Ιρλανδία και, κατά το μέτρο που η εκτέλεση των καθηκόντων σας θα πραγματοποιείται επί των εν λόγω αεροσκαφών, η θέση εργασίας σας βρίσκεται στην Ιρλανδία», ότι το αεροδρόμιο του Charleroi είναι η έδρα «βάσης» των εργαζομένων αυτών και ότι έκαστος εξ αυτών υποχρεούται να κατοικεί σε απόσταση μιας ώρας από τη βάση η οποία θα καθοριστεί ως προς αυτόν.
- 40 Εξάλλου, το αιτούν δικαστήριο υπογραμμίζει ορισμένα κρίσιμα πραγματικά στοιχεία στη διαπίστωση των οποίων προέβη. Πρώτον, μολοντί η σύμβαση εργασίας παρείχε στον εργοδότη τη δυνατότητα να αποφασίσει τη μετάθεση των S. Nogueira κ.λπ. σε άλλο αεροδρόμιο, εντούτοις, δεν αμφισβητείται εν προκειμένω ότι η μόνη έδρα βάσης στην υπηρεσία της Crewlink ήταν το αεροδρόμιο του Charleroi. Δεύτερον, καθένας από τους εν λόγω εργαζομένους ξεκινούσε την ημέρα εργασίας του στο αεροδρόμιο του Charleroi και επέστρεφε συστηματικά στη βάση του στο τέλος κάθε ημέρας εργασίας. Τρίτον, καθένας εξ αυτών χρειάστηκε κάποια στιγμή να παραμείνει σε κατάσταση ετοιμότητας στο αεροδρόμιο του Charleroi προκειμένου να αντικαταστήσει άλλο μέλος του προσωπικού που ενδεχομένως αντιμετώπιζε κώλυμα.
- 41 Το αιτούν δικαστήριο επισημαίνει, παρεμπιπτόντως, ότι οι συμβάσεις εργασίας των S. Nogueira κ.λπ. επέβαλλαν σε αυτούς την υποχρέωση τηρήσεως της πολιτικής για την ασφάλεια της πολιτικής αεροπορίας που ακολουθούσε η Ryanair. Επίσης, η ύπαρξη κοινού για τη Ryanair και την Crewlink γραφείου στο αεροδρόμιο του Charleroi, καθώς και η άσκηση πειθαρχικής εξουσίας από τα ανώτερα στελέχη της Ryanair σε σχέση με το προσωπικό που είχε τεθεί στη διάθεσή της από την Crewlink αποδεικνύουν επαρκώς την ύπαρξη εργασιακής κοινότητας μεταξύ του προσωπικού των δύο επιχειρήσεων.

- 42 Το εν λόγω δικαστήριο αιτιολογεί, με διατύπωση ανάλογη προς αυτή της αιτήσεώς του προδικαστικής αποφάσεως στην υπόθεση C-169/16, την ανάγκη υποβολής προδικαστικού ερωτήματος. Υπό τις περιστάσεις αυτές, το *cour du travail de Mons* (δικαστήριο εργατικών διαφορών της Μονς) αποφάσισε να αναστείλει τη δίκη και να υποβάλει στο Δικαστήριο παρόμοιο, κατ' ουσίαν, προδικαστικό ερώτημα.
- 43 Με απόφαση του Προέδρου του Δικαστηρίου της 11ης Απριλίου 2016, αποφασίστηκε η συνεκδίκαση των υποθέσεων C-168/16 και C-169/16 προς διευκόλυνση της έγγραφης και της προφορικής διαδικασίας και προς έκδοση κοινής αποφάσεως.

Επί των προδικαστικών ερωτημάτων

- 44 Με τα ερωτήματά του, το αιτούν δικαστήριο ζητεί κατ' ουσίαν να διευκρινιστεί αν, σε περίπτωση ασκήσεως ενδίκου βοηθήματος από μισθωτό που είναι μέλος του ιπτάμενου προσωπικού αεροπορικής εταιρίας ή που έχει τεθεί στη διάθεσή της, και προκειμένου να προσδιοριστεί η διεθνής δικαιοδοσία του δικαστηρίου ενώπιον του οποίου ασκείται το ένδικο αυτό βοήθημα, η έννοια του «τόπου όπου ο εργαζόμενος συνήθως εκτελεί την εργασία του» κατά το άρθρο 19, σημείο 2, στοιχείο α', του κανονισμού Βρυξέλλες I μπορεί να εξομοιωθεί με την έννοια της «έδρας βάσης», όπως αυτή ορίζεται στο παράρτημα III του κανονισμού 3922/91.
- 45 Καταρχάς, διευκρινίζεται, πρώτον, ότι, όπως προκύπτει από την αιτιολογική σκέψη 19 του κανονισμού Βρυξέλλες I και στο μέτρο που ο εν λόγω κανονισμός αντικαθιστά, ως προς τις σχέσεις μεταξύ των κρατών μελών, τη Σύμβαση της 27ης Σεπτεμβρίου 1968 για τη διεθνή δικαιοδοσία και την εκτέλεση αποφάσεων σε αστικές και εμπορικές υποθέσεις, όπως τροποποιήθηκε με τις διαδοχικές Συμβάσεις για την προσχώρηση των νέων κρατών μελών στη Σύμβαση αυτή (στο εξής: Σύμβαση των Βρυξελλών), η ερμηνεία που έχει δοθεί από το Δικαστήριο όσον αφορά τις διατάξεις της Συμβάσεως αυτής ισχύει και για τις διατάξεις του εν λόγω κανονισμού, όταν οι διατάξεις των δύο αυτών νομοθετημάτων έχουν αντίστοιχο περιεχόμενο (απόφαση της 7ης Ιουλίου 2016, *Hőszig*, C-222/15, EU:C:2016:525, σκέψη 30 και εκεί παρατιθέμενη νομολογία).
- 46 Συναφώς, μολονότι η Σύμβαση αυτή, στην αρχική της μορφή, δεν περιλάμβανε ειδική διάταξη όσον αφορά τις συμβάσεις εργασίας, το άρθρο 19, σημείο 2, του κανονισμού Βρυξέλλες I έχει την ίδια σχεδόν διατύπωση με το άρθρο 5, σημείο 1, δεύτερη και τρίτη περίοδος, της εν λόγω Συμβάσεως, όπως αυτή τροποποιήθηκε με τη σύμβαση 89/535/ΕΟΚ για την προσχώρηση του Βασιλείου της Ισπανίας και της Πορτογαλικής Δημοκρατίας στη Σύμβαση για τη διεθνή δικαιοδοσία και την εκτέλεση αποφάσεων σε αστικές και εμπορικές υποθέσεις καθώς και στο πρωτόκολλο για την ερμηνεία της από το Δικαστήριο, όπως τροποποιήθηκαν από τη Σύμβαση για την προσχώρηση του Βασιλείου της Δανίας, της Ιρλανδίας και του Ηνωμένου Βασιλείου της Μεγάλης Βρετανίας και Βόρειας Ιρλανδίας καθώς και από τη Σύμβαση για την προσχώρηση της Ελληνικής Δημοκρατίας (ΕΕ 1989, L 285, σ. 1), οπότε, σύμφωνα με την υπομνησθείσα στην προηγούμενη σκέψη νομολογία, πρέπει να διασφαλιστεί η συνέχεια στην ερμηνεία των δύο αυτών πράξεων.
- 47 Εξάλλου, προκειμένου περί ατομικής συμβάσεως εργασίας, ο τόπος εκπληρώσεως της παροχής που αποτελεί τη βάση της αγωγής και στον οποίο αναφέρεται το άρθρο 5, σημείο 1, δεύτερο σκέλος της περιόδου, της Συμβάσεως των Βρυξελλών, πρέπει να προσδιορίζεται βάσει ομοιόμορφων κριτηρίων που το Δικαστήριο οφείλει να ορίσει στηριζόμενο στο σύστημα και τους στόχους της Συμβάσεως αυτής. Πράγματι, το Δικαστήριο έχει υπογραμμίσει ότι μια τέτοια αυτοτελής ερμηνεία είναι η μόνη που μπορεί να διασφαλίσει την ομοιόμορφη εφαρμογή της εν λόγω Συμβάσεως της οποίας ο σκοπός συνίσταται, ιδίως, στην ενοποίηση των κανόνων περί διεθνούς δικαιοδοσίας των δικαστηρίων των συμβαλλομένων κρατών διά της αποφυγής, στο μέτρο του δυνατού, του πολλαπλασιασμού των περιπτώσεων διεθνούς δικαιοδοσίας σχετικά με μία και την αυτή έννομη σχέση και στην ενδυνάμωση της έννομης προστασίας των εγκατεστημένων στην Κοινότητα προσώπων, επιτρέποντας, ωστόσο,

στον ενάγοντα να εντοπίζει ευχερώς το δικαστήριο στο οποίο μπορεί να προσφύγει και στον εναγόμενο να προβλέπει λογικώς αυτό ενώπιον του οποίου μπορεί να εναχθεί (απόφαση της 10ης Απριλίου 2003, *Pugliese*, C-437/00, EU:C:2003:219, σκέψη 16 και εκεί παρατιθέμενη νομολογία).

- 48 Επομένως, η απαίτηση αυτή περί αυτοτελούς ερμηνείας έχει εφαρμογή και όσον αφορά το άρθρο 19, σημείο 2, του κανονισμού Βρυξέλλες I (βλ., υπό την έννοια αυτή, απόφαση της 10ης Σεπτεμβρίου 2015, *Holterman Ferho Exploitatie* κ.λπ., C-47/14, EU:C:2015:574, σκέψη 37 και εκεί παρατιθέμενη νομολογία).
- 49 Δεύτερον, από πάγια νομολογία του Δικαστηρίου προκύπτει ότι, αφενός, όσον αφορά τις συμβάσεις εργασίας, το κεφάλαιο II, τμήμα 5, του κανονισμού Βρυξέλλες I προβλέπει μια σειρά κανόνων οι οποίοι, όπως προκύπτει από την αιτιολογική σκέψη 13 του κανονισμού αυτού, αποβλέπουν στην προστασία του ασθενέστερου συμβαλλομένου με ευνοϊκότερους για τα συμφέροντά του κανόνες δικαιοδοσίας (βλ., υπό την έννοια αυτή, αποφάσεις της 19ης Ιουλίου 2012, *Mahamdia*, C-154/11, EU:C:2012:491, σκέψη 44 καθώς και εκεί παρατιθέμενη νομολογία, και της 10ης Σεπτεμβρίου 2015, *Holterman Ferho Exploitatie* κ.λπ., C-47/14, EU:C:2015:574, σκέψη 43).
- 50 Συγκεκριμένα, οι κανόνες αυτοί παρέχουν στον εργαζόμενο τη δυνατότητα, μεταξύ άλλων, να ενάγει τον εργοδότη του ενώπιον του δικαστηρίου την έδρα του οποίου θεωρεί εγγύτερη προς το κέντρο των συμφερόντων του, αναγνωρίζοντάς του την ευχέρεια να προσφεύγει ενώπιον δικαστηρίου του κράτους της κατοικίας του εργοδότη, ή του κράτους στο οποίο ο εργαζόμενος ασκεί συνήθως την επαγγελματική του δραστηριότητα, ή ακόμη, όταν η δραστηριότητα δεν ασκείται εντός μίας μόνο χώρας, ενώπιον δικαστηρίου του κράτους όπου βρίσκεται η εγκατάσταση από την οποία προσλήφθηκε ο εργαζόμενος. Οι διατάξεις του τμήματος αυτού περιορίζουν επίσης τη δυνατότητα επιλογής του αρμόδιου δικαστηρίου από τον εργοδότη που ενάγει τον εργαζόμενο καθώς και τη δυνατότητα παρεκκλίσεως από τους κανόνες δικαιοδοσίας που θεσπίζει ο εν λόγω κανονισμός (απόφαση της 19ης Ιουλίου 2012, *Mahamdia*, C-154/11, EU:C:2012:491, σκέψη 45 και εκεί παρατιθέμενη νομολογία).
- 51 Αφετέρου, οι διατάξεις που περιλαμβάνονται στο κεφάλαιο II, τμήμα 5, του κανονισμού Βρυξέλλες I έχουν όχι μόνον ειδικό, αλλά και εξαντλητικό χαρακτήρα (βλ., υπό την έννοια αυτή, απόφαση της 10ης Σεπτεμβρίου 2015, *Holterman Ferho Exploitatie* κ.λπ., C-47/14, EU:C:2015:574, σκέψη 44 και εκεί παρατιθέμενη νομολογία).
- 52 Τρίτον, το άρθρο 21 του κανονισμού Βρυξέλλες I περιορίζει τη δυνατότητα των συμβαλλομένων σε σύμβαση εργασίας να συνάπτουν συμφωνία παρεκτάσεως διεθνούς δικαιοδοσίας. Μια τέτοια συμφωνία πρέπει να έχει συναφθεί μετά τη γένεση της διαφοράς ή, αν είναι προγενέστερη, να παρέχει στον εργαζόμενο τη δυνατότητα να προσφύγει σε άλλα δικαστήρια εκτός από αυτά στα οποία απονέμουν δικαιοδοσία οι εν λόγω κανόνες (απόφαση της 19ης Ιουλίου 2012, *Mahamdia*, C-154/11, EU:C:2012:491, σκέψη 61).
- 53 Επομένως, η διάταξη αυτή δεν μπορεί να ερμηνευθεί υπό την έννοια ότι ρήτρα παρεκτάσεως της διεθνούς δικαιοδοσίας μπορεί να έχει αποκλειστική εφαρμογή, απαγορεύοντας κατά συνέπεια στον εργαζόμενο να προσφύγει στα δικαστήρια που είναι αρμόδια δυνάμει των άρθρων 18 και 19 του κανονισμού Βρυξέλλες I (βλ., υπό την έννοια αυτή, απόφαση της 19ης Ιουλίου 2012, *Mahamdia*, C-154/11, EU:C:2012:491, σκέψη 63).
- 54 Εν προκειμένω, επιβάλλεται η διαπίστωση ότι, όπως υπογράμμισε ο γενικός εισαγγελέας στα σημεία 57 και 58 των προτάσεών του, ρήτρα παρεκτάσεως της διεθνούς δικαιοδοσίας, όπως αυτή που συμφωνήθηκε στις επίμαχες στην κύρια δίκη συμβάσεις, δεν ανταποκρίνεται σε καμία από τις απαιτήσεις του άρθρου 21 του κανονισμού Βρυξέλλες I και ότι, κατά συνέπεια, η εν λόγω ρήτρα δεν μπορεί να αντιταχθεί στους εκκαλούντες της κύριας δίκης.

- 55 Τέλος, τέταρτον, επισημαίνεται ότι η αυτοτελής ερμηνεία του άρθρου 19, σημείο 2, του κανονισμού Βρυξέλλες I δεν εμποδίζει στο να λαμβάνονται υπόψη οι αντίστοιχες διατάξεις που περιέχονται στη Σύμβαση της Ρώμης, δεδομένου ότι η Σύμβαση αυτή, όπως προκύπτει από το προοίμιό της, επιδιώκει ομοίως τη συνέχιση, στο πεδίο του ιδιωτικού διεθνούς δικαίου, του έργου ενοποίησης του δικαίου που έχει ήδη αρχίσει στην Ένωση, ιδίως στον τομέα της διεθνούς δικαιοδοσίας και της εκτελέσεως των αποφάσεων.
- 56 Συγκεκριμένα, όπως επισήμανε ο γενικός εισαγγελέας στο σημείο 77 των προτάσεών του, το Δικαστήριο, με τις αποφάσεις της 15ης Μαρτίου 2011, Koelzsch (C-29/10, EU:C:2011:151), και της 15ης Δεκεμβρίου 2011, Voogsgeerd (C-384/10, EU:C:2011:842), προέβη ήδη σε ερμηνεία της Συμβάσεως της Ρώμης υπό το πρίσμα ιδίως των διατάξεων της Συμβάσεως των Βρυξελλών σχετικά με τις ατομικές συμβάσεις εργασίας.
- 57 Όσον αφορά τον προσδιορισμό της έννοιας του «τόπου όπου ο εργαζόμενος συνήθως εκτελεί την εργασία του», κατά το άρθρο 19, σημείο 2, στοιχείο α', του κανονισμού Βρυξέλλες I, το Δικαστήριο έχει επανειλημμένως κρίνει ότι το κριτήριο του κράτους μέλους εντός του οποίου ο εργαζόμενος παρέχει συνήθως την εργασία του πρέπει να ερμηνεύεται διασταλτικά (βλ., κατ' αναλογία, απόφαση της 12ης Σεπτεμβρίου 2013, Schlecker, C-64/12, EU:C:2013:551, σκέψη 31 και εκεί παρατιθέμενη νομολογία).
- 58 Όταν πρόκειται για σύμβαση εργασίας που εκτελείται στο έδαφος περισσοτέρων συμβαλλομένων κρατών και ελλείπει πραγματικού κέντρου επαγγελματικών δραστηριοτήτων του εργαζομένου από το οποίο αυτός εκπληρώνει κυρίως τις υποχρεώσεις του έναντι του εργοδότη του, το Δικαστήριο έχει αποφανθεί ότι το άρθρο 5, σημείο 1, της Συμβάσεως των Βρυξελλών έχει την έννοια ότι, λαμβανομένης υπόψη τόσο της ανάγκης καθορισμού του τόπου τόπος με τον οποίο η διαφορά έχει τον σημαντικότερο σύνδεσμο προκειμένου να προσδιορίζεται το καταλληλότερο να αποφανθεί δικαστήριο όσο και της ανάγκης διασφαλίσεως της ενδεδειγμένης προστασίας του εργαζομένου, ως του πλέον αδυνάτου συμβαλλομένου, και αποφυγής της πολλαπλότητας των δικαστηρίων που έχουν διεθνή δικαιοδοσία, αφορά τον τόπο στον οποίο ή από τον οποίο ο εργαζόμενος εκπληρώνει στην πράξη κατά το ουσιώδες μέρος τους τις υποχρεώσεις του έναντι του εργοδότη του. Συγκεκριμένα, στον τόπο αυτόν ο εργαζόμενος μπορεί με μικρότερα έξοδα να εναγάγει τον εργοδότη του ή να αμυνθεί, το δε δικαστήριο του τόπου αυτού είναι το καταλληλότερο να λύσει τη διαφορά σχετικά με τη σύμβαση εργασίας (βλ., υπό την έννοια αυτή, απόφαση της 27ης Φεβρουαρίου 2002, Weber, C-37/00, EU:C:2002:122, σκέψη 49 και εκεί παρατιθέμενη νομολογία).
- 59 Κατά συνέπεια, υπό ανάλογες συνθήκες, η έννοια του «τόπου όπου ο εργαζόμενος συνήθως εκτελεί την εργασία του», η οποία προβλέπεται στο άρθρο 19, σημείο 2, στοιχείο α', του κανονισμού Βρυξέλλες I, πρέπει να ερμηνεύεται ως αφορώσα τον τόπο στον οποίο ή από τον οποίο ο εργαζόμενος εκπληρώνει στην πράξη το ουσιώδες μέρος των υποχρεώσεών του έναντι του εργοδότη του.
- 60 Εν προκειμένω, οι διαφορές της κύριας δίκης αφορούν εργαζομένους που απασχολούνται ως μέλη του ιπτάμενου προσωπικού αεροπορικής εταιρίας ή που έχουν τεθεί στη διάθεσή της. Επομένως, το δικαστήριο κράτους μέλους που επιλαμβάνεται τέτοιων διαφορών, οσάκις δεν είναι σε θέση να προσδιορίσει με βεβαιότητα τον «τόπο όπου ο εργαζόμενος συνήθως εκτελεί την εργασία του», οφείλει, προκειμένου να ελέγξει κατά πόσον έχει διεθνή δικαιοδοσία, να προσδιορίσει τον «τόπο από τον οποίο» ο εργαζόμενος αυτός εκπλήρωνε κατά το ουσιώδες μέρους τους τις υποχρεώσεις του έναντι του εργοδότη του.
- 61 Όπως υπενθύμισε ο γενικός εισαγγελέας στο σημείο 95 των προτάσεών του, από τη νομολογία του Δικαστηρίου προκύπτει επίσης ότι, για τον συγκεκριμένο προσδιορισμό του τόπου αυτού, το εθνικό δικαστήριο οφείλει να λάβει υπόψη μια δέσμη ενδείξεων.

- 62 Η μέθοδος αυτή η οποία στηρίζεται σε ενδείξεις καθιστά δυνατή όχι μόνον την καλύτερη αποτύπωση της πραγματικότητας των εννόμων σχέσεων, καθόσον πρέπει να λαμβάνει υπόψη το σύνολο των στοιχείων που χαρακτηρίζουν τη δραστηριότητα του εργαζομένου (βλ., κατ' αναλογία, απόφαση της 15ης Μαρτίου 2011, Koelzsch, C-29/10, EU:C:2011:151, σκέψη 48), αλλά επίσης την αποτροπή του ενδεχομένου μια έννοια όπως αυτή του «τόπου στον οποίο ή από τον οποίο ο εργαζόμενος συνήθως εκτελεί την εργασία του» να εργαλειοποιείται ή να συμβάλλει στην εφαρμογή μεθοδεύσεων καταστρατηγήσεως (βλ., κατ' αναλογία, απόφαση της 27ης Οκτωβρίου 2016, D'Oultremont κ.λπ., C-290/15, EU:C:2016:816, σκέψη 48 και εκεί παρατιθέμενη νομολογία).
- 63 Όπως υπογράμμισε ο γενικός εισαγγελέας στο σημείο 85 των προτάσεών του, όσον αφορά τις ιδιαιτερότητες των σχέσεων εργασίας στον τομέα των μεταφορών, το Δικαστήριο, στις αποφάσεις του της 15ης Μαρτίου 2011, Koelzsch (C-29/10, EU:C:2011:151, σκέψη 49) και της 15ης Δεκεμβρίου 2011, Voogsgeerd (C-384/10, EU:C:2011:842, σκέψεις 38 έως 41), αναφέρθηκε σε διάφορες ενδείξεις που μπορούν να λαμβάνονται υπόψη από το εθνικό δικαστήριο. Το εθνικό δικαστήριο θα πρέπει να καθορίζει σε ποιο κράτος μέλος βρίσκεται ο τόπος από τον οποίο ο εργαζόμενος ασκεί τις σχετικές με τη μεταφορά δραστηριότητές του, ο τόπος όπου επιστρέφει μετά την εργασία του, λαμβάνει οδηγίες για τις δραστηριότητές του αυτές και οργανώνει την εργασία του, καθώς και ο τόπος στον οποίο βρίσκονται τα εργαλεία για την εκτέλεση της εργασίας του.
- 64 Συναφώς, υπό περιστάσεις όπως αυτές των κύριων δικών, πρέπει, όπως υπογράμμισε και ο γενικός εισαγγελέας στο σημείο 102 των προτάσεών του, να λαμβάνεται επίσης υπόψη ο τόπος στον οποίο σταθμεύουν τα αεροσκάφη επί των οποίων συνήθως εκτελείται η εργασία.
- 65 Κατά συνέπεια, η έννοια του «τόπου στον οποίο ή από τον οποίο ο εργαζόμενος συνήθως εκτελεί την εργασία του» δεν μπορεί να εξομοιωθεί με οποιαδήποτε άλλη έννοια περιεχόμενη σε άλλη πράξη του δικαίου της Ένωσης.
- 66 Όσον αφορά το ιπτάμενο προσωπικό που απασχολείται από αεροπορική εταιρία ή έχει τεθεί στη διάθεσή της, η εν λόγω έννοια δεν μπορεί να εξομοιωθεί με την έννοια της «έδρας βάσης», όπως αυτή ορίζεται στο παράρτημα III του κανονισμού 3922/91. Πράγματι, ο κανονισμός Βρυξέλλες I δεν παραπέμπει στον κανονισμό 3922/91 ούτε επιδιώκει τους ίδιους σκοπούς, δεδομένου ότι ο δεύτερος αυτός κανονισμός αποσκοπεί στην εναρμόνιση των τεχνικών κανόνων και των διοικητικών διαδικασιών στον τομέα της ασφάλειας της πολιτικής αεροπορίας.
- 67 Το γεγονός ότι η έννοια του «τόπου στον οποίο ή από τον οποίο ο εργαζόμενος συνήθως εκτελεί την εργασία του», κατά τα οριζόμενα στο άρθρο 19, σημείο 2, στοιχείο α', του κανονισμού Βρυξέλλες I, δεν μπορεί να εξομοιωθεί με εκείνη της «έδρας βάσης», όπως αυτή ορίζεται στο παράρτημα III του κανονισμού 3922/91, δεν σημαίνει, εντούτοις, όπως υπογράμμισε ο γενικός εισαγγελέας στο σημείο 115 των προτάσεών του, ότι η τελευταία αυτή έννοια στερείται οποιασδήποτε σημασίας για τον προσδιορισμό, υπό περιστάσεις όπως αυτές των υποθέσεων των κύριων δικών, του τόπου με βάση τον οποίο ο εργαζόμενος συνήθως εκτελεί την εργασία του.
- 68 Ειδικότερα, όπως προκύπτει από τις σκέψεις 61 έως 64 της παρούσας αποφάσεως, το Δικαστήριο έχει επισημάνει την ανάγκη χρησιμοποίησης, κατά τον προσδιορισμό του τόπου αυτού, μιας μεθόδου στηριζόμενης σε ενδείξεις.
- 69 Συναφώς, η έννοια της «έδρας βάσης» συνιστά στοιχείο που μπορεί να διαδραματίσει σημαντικό ρόλο στον εντοπισμό των ενδείξεων που αναφέρονται στις σκέψεις 63 και 64 της παρούσας αποφάσεως, καθιστώντας δυνατό, υπό περιστάσεις όπως αυτές των κύριων δικών, τον προσδιορισμό του τόπου από τον οποίο οι εργαζόμενοι συνήθως εκτελούν την εργασία τους και, επομένως, τη διεθνή δικαιοδοσία δικαστηρίου να αποφανθεί επί ενδίκου βοηθήματός τους, κατά την έννοια του άρθρου 19, παράγραφος 2, στοιχείο α', του κανονισμού Βρυξέλλες I.

- 70 Συγκεκριμένα, η έννοια αυτή ορίζεται στο παράρτημα III του κανονισμού 3922/91, υπό την OPS 1.1095, ως ο τόπος από τον οποίο το ιπτάμενο προσωπικό συνήθως ξεκινά την ημέρα εργασίας του και στον οποίο συνήθως καταλήγει έχοντας οργανώσει σε αυτόν την καθημερινή εργασία του και πλησίον του οποίου οι εργαζόμενοι έχουν, κατά τη διάρκεια εκτέλεσης της συμβάσεως εργασίας τους, τη συνήθη κατοικία τους και βρίσκονται στη διάθεση του αεροπορικού μεταφορέα.
- 71 Κατά την OPS 1.1110 του παραρτήματος αυτού, η ελάχιστη περίοδος αναπαύσεως των εργαζομένων, όπως οι εκκαλούντες της κύριας δίκης, διαφέρει αναλόγως του αν ο χρόνος αυτός παρέχεται εκτός του τόπου ή στον τόπο της «έδρας βάσης», όπως αυτή ορίζεται στο παράρτημα III του κανονισμού 3922/91.
- 72 Επιπλέον, επισημαίνεται ότι ο τόπος αυτός δεν καθορίζεται ούτε κατά τρόπο τυχαίο ούτε από τον εργαζόμενο, αλλά, βάσει της OPS 1.1090, σημείο 3.1, του εν λόγω παραρτήματος, από τον αερομεταφορέα για κάθε μέλος του πληρώματος.
- 73 Μόνο στην περίπτωση που, λαμβανομένων υπόψη των πραγματικών περιστάσεων εκάστης υποθέσεως, αγωγές, όπως οι επίμαχες στο πλαίσιο των κύριων δικών, έχουν στενότερο σύνδεσμο με άλλον τόπο εργασίας από εκείνον της «έδρας βάσης», ο τελευταίος δεν θα θεωρούνταν κατάλληλος για τον προσδιορισμό του «τόπου από τον οποίο οι εργαζόμενοι εκτελούν συνήθως την εργασία τους» (βλ., υπό την έννοια αυτή, απόφαση της 27ης Φεβρουαρίου 2002, Weber, C-37/00, EU:C:2002:122, σκέψη 53, καθώς και, κατ' αναλογία, απόφαση της 12ης Σεπτεμβρίου 2013, Schlecker, C-64/12, EU:C:2013:551, σκέψη 38 και εκεί παρατιθέμενη νομολογία).
- 74 Επιπροσθέτως, η αυτοτελής φύση της έννοιας του «τόπου όπου ο εργαζόμενος συνήθως εκτελεί την εργασία του» δεν μπορεί να αμφισβητηθεί από την αναφορά στην έννοια της «έδρας βάσης», όπως ορίζεται στον ως άνω κανονισμό, που περιέχεται στη διατύπωση του κανονισμού 883/2004, δεδομένου ότι ο τελευταίος αυτός κανονισμός και ο κανονισμός Βρυξέλλες I επιδιώκουν διαφορετικούς σκοπούς. Συγκεκριμένα, ενώ ο κανονισμός Βρυξέλλες I επιδιώκει τον σκοπό που εκτέθηκε στη σκέψη 47 της παρούσας αποφάσεως, σκοπός του κανονισμού 883/2004, όπως προκύπτει από την αιτιολογική του σκέψη 1, είναι, πέραν του να διευκολύνει την ελεύθερη κυκλοφορία των προσώπων, να «συμβάλλει στη βελτίωση του επιπέδου της ζωής τους και των συνθηκών εργασίας τους».
- 75 Εξάλλου, η εκτίμηση ότι η έννοια, στην οποία αναφέρεται το άρθρο 19, σημείο 2, στοιχείο α', του κανονισμού Βρυξέλλες I, του τόπου στον οποίο ή από τον οποίο ο εργαζόμενος συνήθως εκτελεί την εργασία του δεν μπορεί να εξομοιωθεί, όπως προκύπτει από τη σκέψη 65 της παρούσας αποφάσεως, με καμία άλλη έννοια ισχύει επίσης ως προς την «εθνικότητα» των αεροσκαφών κατά την έννοια του άρθρου 17 της Συμβάσεως του Σικάγου.
- 76 Επομένως, και αντίθετα προς όσα υποστήριξαν οι Ryanair και Crewlink στο πλαίσιο των παρατηρήσεών τους, το κράτος μέλος από το οποίο ένα πρόσωπο που είναι μέλος του ιπτάμενου προσωπικού αεροπορικής εταιρίας ή που έχει τεθεί στη διάθεσή της εκτελεί συνήθως την εργασία του δεν μπορεί να εξομοιωθεί ούτε με την επικράτεια του κράτους μέλους του οποίου τα αεροσκάφη της αεροπορικής αυτής εταιρίας έχουν την εθνικότητα, κατά την έννοια του άρθρου 17 της Συμβάσεως του Σικάγου.
- 77 Κατόπιν των προεκτεθέντων, στα υποβληθέντα ερωτήματα πρέπει να δοθεί η απάντηση ότι το άρθρο 19, σημείο 2, στοιχείο α', του κανονισμού Βρυξέλλες I έχει την έννοια ότι, σε περίπτωση ασκήσεως ενδίκου βοηθήματος από μισθωτό που είναι μέλος του ιπτάμενου προσωπικού αεροπορικής εταιρίας ή που έχει τεθεί στη διάθεσή της και προκειμένου να προσδιοριστεί η διεθνής δικαιοδοσία του δικαστηρίου ενώπιον του οποίου ασκείται το ένδικο αυτό βοήθημα, η έννοια του «τόπου όπου ο εργαζόμενος συνήθως εκτελεί την εργασία του», όπως ορίζεται στην εν λόγω διάταξη, δεν μπορεί να εξομοιωθεί με την «έδρα βάσης», όπως ορίζεται στο παράρτημα III του κανονισμού 3922/91. Εντούτοις, η έννοια της «έδρας βάσης» συνιστά σημαντική ένδειξη για τον προσδιορισμό του «τόπου όπου ο εργαζόμενος συνήθως εκτελεί την εργασία του».

Επί των δικαστικών εξόδων

- 78 Δεδομένου ότι η παρούσα διαδικασία έχει ως προς τους διαδίκους της κύριας δίκης τον χαρακτήρα παρεμπύπτοντος που ανέκυψε ενώπιον του εθνικού δικαστηρίου, σ' αυτό εναπόκειται να αποφανθεί επί των δικαστικών εξόδων. Τα έξοδα στα οποία υποβλήθηκαν όσοι υπέβαλαν παρατηρήσεις στο Δικαστήριο, πλην των ως άνω διαδίκων, δεν αποδίδονται.

Για τους λόγους αυτούς, το Δικαστήριο (δεύτερο τμήμα) αποφαινεται:

Το άρθρο 19, σημείο 2, στοιχείο α', του κανονισμού (ΕΚ) 44/2001 του Συμβουλίου, της 22ας Δεκεμβρίου 2000, για τη διεθνή δικαιοδοσία, την αναγνώριση και την εκτέλεση αποφάσεων σε αστικές και εμπορικές υποθέσεις, έχει την έννοια ότι, σε περίπτωση ασκήσεως ενδίκου βοηθήματος από μισθωτό που είναι μέλος του ιπτάμενου προσωπικού αεροπορικής εταιρίας ή που έχει τεθεί στη διάθεσή της και προκειμένου να προσδιοριστεί η διεθνής δικαιοδοσία του δικαστηρίου ενώπιον του οποίου ασκείται το ένδικο αυτό βοήθημα, η έννοια του «τόπου όπου ο εργαζόμενος συνήθως εκτελεί την εργασία του», όπως ορίζεται στην εν λόγω διάταξη, δεν μπορεί να εξομοιωθεί με την «έδρα βάσης», όπως ορίζεται στο παράρτημα ΙΙΙ του κανονισμού (ΕΟΚ) 3922/91 του Συμβουλίου, της 16ης Δεκεμβρίου 1991, για την εναρμόνιση τεχνικών κανόνων και διοικητικών διαδικασιών στον τομέα της πολιτικής αεροπορίας, όπως τροποποιήθηκε με τον κανονισμό (ΕΚ) 1899/2006 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 12ης Δεκεμβρίου 2006. Εντούτοις, η έννοια της «έδρας βάσης» συνιστά σημαντική ένδειξη για τον προσδιορισμό του «τόπου όπου ο εργαζόμενος συνήθως εκτελεί την εργασία του».

(υπογραφές)